

dolkodás oldalán. Pákei József a XVIII. század végén az oktatás polgári átalakulásán munkálkodott. Körmöczi János a felvilágosodás híveként magyarra fordította Fichte, *Zurückforderung der Denkfreiheit von den Fürsten, die sie bisher unterdrückten* című, a gondolatszabadságot védelmező művét, sőt, Th. Paine *Les Droits de l'Homme* című, a francia forradalom védelmének szentelt munkáját is. Ugyanakkor megvalósította Pákei tervezett iskolareformjait, és olyan mozgalom pártfogójának bizonyult, amely a parasztok soraiban a gyümölcsfa-termesztés és -nemesítés, a talajjavítás, olvasóegyletek, dalárdák, stb. alapítása útján kívánta előmozdítani a nép felemelésének ügyét. Ez a mozgalom terjedt Körmöczi utódai — Székely Miklós, Aranyosrákosi Székely Sándor — idején is⁶⁹.

A szóban forgó akadémiták soraiból került ki az erdélyi könyvkiadás és nyomdászat olyan neves fejlesztője mint Heltai Gáspár, illetve Makai Nyírő János, a szellemi művelődés olyan jelesei mint Tordai Máté énekszerző, Gyulay Pál humanista történetíró, Pécsi János tanköltemény író, Enyedi György európai hírű teológus és széphistória író, Hunyadi Ferenc humanista versszerző, Laskói János erudíciójáról ismert levéltáros, Ádám János énekszerző, Tordai János zsoltár fordító és reneszánsz énekköltő, Árkosi Gelei Benedek, illetve Árkosi Tegző Benedek és Szentábrahámi Mihály egyházi írók, valamint teológusok, Aranyosrákosi Székely Sándor egyháztörténetíró, Kriza János lírikus költő, népköltés-gyűjtő, Berde Áron tudós, Kovácsi Antal közíró és szerkesztő, stb. Úgy-szintén, Kolozsvári Dimén Pál, aki a szellemi művelődés területén maradandót ugyan nem alkotott, de lelkészként, tanárként és orvosként, több más „névtelen“ mellett, sikeresen küzdött az unitárius egyház fennmaradásáért, hívei (paciensei) életéért egy olyan korban, amikor mind a hatalmi erőszak, mind a természet sújtó keze tépázta és gyérítette az erdélyi unitáriusok gyülekezetét⁷⁰.

Dr. MOLNÁR ISTVÁN

A HÚSVÉTI ÜNNEPKÖR NÉPSZOKÁSAI AZ ERDÉLYI UNITÁRIUSOKNÁL*

A húsvét megünneplése az unitárius ember életében nem jelent mást, mint bármely keresztény felekezet emberének. Ünneplő szokásainak megnyilatkozásaiban az egymást követő nemzedékek hagyatékolta valóságos felfogása, életszemlélete, a közösségi érintkezés szabályai, társas

⁶⁹ Lásd az 5. fejezet adatait.

⁷⁰ Uo.: Gál Kelemen i.m. II, 404—421; Herepei János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, III. Bp.—Szeged, 1965—1971, 515—517.

* A dolgozat Budapesten a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Kollégiumában rendezett konferencián, az egyházi néprajzi szekció ülésén hangzott el.

formáinak kötött rendje, törvényei, egyszóval népünk kultúrája tükröződik.

Az összehasonlító vallási néprajznak azonban szüksége van a különböző vallásfelekezetekben gyakorolt szokások minél teljesebb megismerésére. Ehhez kíván hozzájárulni a jelen dolgozatba foglalt — lehetőleg mindenik unitárius vidékről — mintegy ötven, a jegyzetben adatközlökkel feltüntetett egyházközségből¹ a húsvéti ünnepkör népszokásairól gyűjtött anyag hézagpótló adatközlésként.

A húsvéti ünnepkör kezdetét virágvasárnaptól számíthatjuk. Az ünnepkörhöz fűződő szokások ettől az időponttól a húsvét vasárnapot követő fehérvasárnapig, illetve az ezt követő hétfőig tartó periódusban helyezkednek el. „A húsvéti ünnepkör dramatikus szokásainak igen sok eleme

¹ A kérdőívekre beérkezett adatok közül a *Kis-Küküllő mentiek* és a *párciumbeliek Adorjáni R. Károly* ny. unitárius lelkész személyes gyűjtéséből vagy a lelkészársai adatainak kiegészítéséből adódtak: a *kolozs-tordai Egyházkörsből* dr. Lőrinczy Mihály ny. lelkész volt segítségemre. Mindkettőjüknek ez úton köszönöm meg, s hasonlóan a többi kör lelkészeinek is.

Helységek, adatközlők: Kis-Küküllő mente: Küküllőszéplak, M. Sós István 78 éves, Szőke István 71; *Pipe*, Pázsint György 84, Gergelyné Bálint Juliska 70, Bálint Mihályné 70, Fóris Géza lelkész; *Adámos, Szentgyörgyi János* 76; *Désfalva*, Lazar Iustin 83 és néhai Lőrinczy Gergely lelkész adatai; *Dicsőszentmárton*, Pál József 78, Miklós Ferenc 74, Bartha Kató 70; *Szőkefalva*, özv. Molnár Mária 80, özv. Szabó Zsuzsanna 85; *Párcium: Rava*, Izsákné Jakab Ida 76, Bartha Sándorné; *Küküllődombó*, Miklós Anna 76, Székely Tihamér 65, Miklós Árpád 61; — *Kecskes Lajos szabédi lelkész közreműködésével: Szentgerice*, Csongvai Lajos lelkész, *Nyárádgálfalva*, ifj. Török Elek lelkész; *Jobbágyfalva*, Szén Sándor lelkész, Nagy László ny. egyet. tanár; *Székelykál*, Balázs Sándor lelkész, *Magyarzsákod*, Kovács Sándor lelkész; *Bözöd*, Andorkó Ferenc lelkész; a mai *Hargita magyéből: Homoród mente*, *H-Almás*, Bencző Dénes lelkész; *Székelyderzs*, Katona Dénes lelkész, és özv. Enyedi Ferencné 86; *H-Karácsonyfalva*, Lakatos Gyula lelkész és Béla András 86, Szentpáli Sándor 68, Béla Domokos 70, Kovács Ida 65; *H-Szentpál*, Keresztes Sándor lelkész; *H-Keményfalva*, Ádám Dénes lelkész; *H-Abásfalva*, Benedek Ferenc 70; *H-Szentmárton*, Kászoni József lelkész; *H-Újfalva*, Kovács István lelkész és Birtalan Albert 79, Birtalan Eszter 77; *Nyíkö mente: Siménfalva*, Péter József lelkész; *Szentmihály*, Kis Gergely lelkész és Kiss Ibolya tanítónő, vállalva *Bencédet* és *Tordátfalvát*, közreműködésüket hálásan megköszönöm, *Szentmihályon* Vasas Domokosné 65 éves, *Bencédben* Vasas Sándor 70, Tófalvi Sándor 63, Izsák Ferencz 63, *Tordátfalván* Nagy Dénes 70, Boros Sándor 55, Nagy Sándor 78; *Csehétfalva*, Szombatfalvi József lelkész, Kovács Márton 88, ugyancsak Szombatfalvitól *Bözödújfalva: Nagymedesér*, Bíró Lajos lelkész; *Firtosalja: F. Váralja*, Hegyi Pál ny. kántor, Deák Rózsa 85; *Énlaka*, Danos Lajos lelkész, Bíró Gábor 75, Bíró Osváth László lelkész; *Gagyi-patak mente: Szentábrahám*, Jakab Dénes lelkész, Szász Albert 62, Szász János 36; *Martonos*, Bíró Mihály lelkész; id. András Elek 90, Nagy Anna 88; *Háromszéki Egyházkör: Nagyajta*, Gál Jenő esperes; *Kökös*, Székely János lelkész; *Sepsiköröspatak*, Imre Domokos 75; *Árkos*, Csáki Lajos 75; *Bölön*, Kozma Albert lelkész; *Párcium: Kissolymos*, Németh Sándor lelkész és neje Firtos Jolán kántor; *Aranyosszék: Torockószentgyörgy*, Sándor Bálint, *Várfalva*, Nagy Ödön; *Torockó*, Ferencz Gábor; *Magyarsovát*, Pataki András lelkész; Pál András ny. tanár; *Fiatfalva*, Botha Dénes lelkész; *Székelykeresztúr*, Lőrinczi Domokos 60.

egyházi eredetű és jellegű. (...) A nem egyházi jellegű szokások tavaszi szokások; a természet megújulásával állnak kapcsolatban és főként termékenységvarázsló jellegűek.”²

VIRÁGVASÁRNAP

Egyházi vonatkozású megünneplésében jellegzetesen unitárius szokás nem alakult ki, egyformán ünnepték s ünneplik a protestáns felekezetek, a Jézus utolsó jeruzsálemi útjára való emlékezés jegyében.

A húsvétra előkészítő utolsó vasárnapon a lelkész a prédikáció után meghirdeti az ünnepet s a nagyheti áhítat rendjét, hogy a hívek méltóképpen tudjanak felkészülni az ünnepre és az úrvacsora vételére. Virágvasárnapján a hívek általában többen vesznek részt az istentiszteleten a szokásos vasárnapi létszámnál.

Ez a nap a tavaszvárás, az újjászületés reményét és örömét hozza, s a népszokások megnyilvánulásaiban ez jut kifejezésre. Homoródkarácsonyfalván az asszonyok világos fejkendőben jelennek meg a templomban az ünnepi öröm kifejezéseként. Torockón a korosabb asszonyok ott-hon nevelt virágszállal kezükben hallgatják az istentiszteletet. Hasonlóan a nyikómenti Siménfalván és a Firtos alatti Énlakán is ez volt a szokás. Ez utóbbi helyen a temető a cinterem körül lévén, istentisztelet után a hívek virágaikat a sírhantokra tették. Ugyancsak Énlakán a fiatalok az esküvőket régi hagyomány szerint lehetőleg virágvasárnapján tartották, hogy húsvétkor új házassággal vehessenek úrvacsorát. Szentábrahámon a legények megbizottjai e napon keresték fel a lányos házakat a hajnalozók fogadási szándékát megtudakolni.

A unitárius vidékeken régebben több egyházközségben ezen a napon tartották a konfirmálást³, mely külsőségeiben szervesen beleilleszkedett a tavaszkezdő virágvasárnap ünnepébe. Az unitáriusok és katolikusok által lakott Korondon is a konfirmálás a nagy ünnepek sorába tartozik a jelenben is. A résztvevők száma vetekedik a húsvét ünnepeivel, nemcsak a konfirmálók hozzátartozói, rokonai, hanem a község más felekezetű hívei is nagy érdeklődéssel hallgatják meg a koratavas ellenére is gazdagon feldíszített templomban a fiatalok ünnepélyes befogadását az unitárius egyház teljes jogú tagjai közé. A régi rendtartó falu korosztályokhoz kötött társadalmi rendje miatt is a felcseperedett fiatalságnak különösen előnyös volt a konfirmációnak ez az év eleji, nagykorúsítást is jelentő korai megtartása, mert csak ennek megtörténte után illeszkedhetek bele a legény- és leánysorba, a fiúk csak ezt követően járhattak vizitába, a lányok csak konfirmálás után fogadhatták azokat, de az ünnepeken és vasárnapokon rendezett nagyok táncában is csak a konfirmáltak vehettek részt.

A római katolikusok barkaszentelési szokásának a velük egy helységben lakó unitáriusok általában semmi jelentőséget nem tulajdonítanak. Katolikus rokonaiktól, ismerőseiktől rendszerint kapnak ajándékba szentelt barkát, amit legtöbbször eldobnak, vagy otthon virágvázába teszik tavaszi díszként. Vannak azonban olyanok is, akik bajelhárító vagy bajt-

² Dömötör Tekla: *Naptári ünnepek, népi színjátzás*. Bp. 1964. 96.

³ A múlt rendszer iskolai és más megszorításai miatt a konfirmálás a lehetőségek szerinti napon tartódott.

okozó tulajdonsága hiedelmével fogadják, alkalmazzák. Így Korondon az ajándékba kapott „cikó“-t nem szabad a szobába bevinni, mert akkor a tojásból a csirkék nem kelnek ki; a tehén meggyulladt tőgyének gyógyítására azonban szentelt cikót és „poroncsolat gombát“ (redős papsapka gomba — *Gyromitra esculenta*) égetnek s füstjüket alkalmazzák. A Nyárád menti Székelykál idős unitárius asszonyai most is szenteltetnek barkát, amit a ház eresze alá tűznek fel, s nehéz vihar idején a kályhában elégetik. Ugyancsak e vidéken, Jobbágyfalván az ajándékba kapott barkát betegség, természeti csapás ellen az „első házban“ őrzik meg, vázába téve. Bözödújfalú⁴ unitárius és református lakói a katolikusokkal és ortodoxokkal együtt a barkaszentelményt a ház gerendájába tűzték fel, hogy az megvédje a családot a természeti csapásoktól. Egész évben, a következő virágvasárnapig megőrizték, s csak az új szentelvény megkapása után dobták el. A Kisküküllő menti Désfalván unitárius asszony, ha szükségét érezte katolikus vagy ortodox ismerősétől kért bajelhárítás végett; Ádámoson és Szőkefalván is csak ilyen ritka egyéni kívánnalommal alkalmaztak szentelt barkát. A háromszéki Nagyajtán — ha má virág még nem volt — díszítményként barkát tettek, vagy tesznek az úrasztalára.

NAGYHÉT

A virágvasárnapot követő nagyhét a húsvét ünnepére való felkészülés időszakát jelenti. Az a tény, hogy „A természet újjászületése az embert is analógiás jellegű megújulásra, tisztálkodásra indítja“⁵ határozza meg az ünnepvárás, ünnepfogadás előkészítését célzó vallásos jellegű és külsőségeken is megnyilvánuló cselekményeket.

A valláserkölcsi felkészülésnek — unitárius felfogás szerint is — a lelki megtisztulást célzó bűnbánat, megjobbulási szándék adja meg a tartalmát, gyakorlása pedig közösségekben és egyéni magatartásban, viselkedésben érzékelhető.

A közösségekben történő nagyheti felkészülés kerete a templomi áhítat, esetleg esténként ünnepi jellegű istentisztelet, (a Nyárád mentén, Jobbágyfalván és régebben Gálfalván). Ezekhez szorosan kapcsolódik a harangozás, amelynek más hetekhez viszonyított gyakorisága általában az ünnep közeledtét jelzi, a nagyhetet megkülönbözteti a többitől (Firtosváralja), a helyi szokásrend szerint a templomi áhítat idejére hívja fel a figyelmet.⁶

⁴ Ez az érdekes falu ma teljesen elnéptelenedett, ugyanis a régi rendszerben adott parancs alapján a Küsmöd patakán víztároló építését kezdték meg, ami a falu elárasztását jelentette volna, a lakosság kitelepítését meg is kezdték.

⁵ Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Bp. 1989. 202.

⁶ A nagyheti harangozás módjai: A legtöbb egyházközségben minden reggel és estefelé, egy haranggal, — csak reggel (pl. Firtosmartonos), — csak estefelé (Csehétfalva, Székelyderzs, H-Karácsonyfalva, Jobbágyfalva), — két nap: szerdán és szombaton délután (pl. Árkos), — három nap: hétfőn, szerdán, szombaton reggel, szombaton estefelé is (Firtosváralja), — A hét első három napján reggel egy haranggal, csütörtöktől szombatig mindkét haranggal, összehúzással (Rava), — nagypénteken a délelőtti és a délutáni templomozásra mindkét haranggal, összehúzással.

Az úrvacsoravétel lehetősége régebben az egyéntől szigorú lelki felkészülést, magatartást, viselkedést kívánt meg. Megkövetelte, hogy a családban és másokkal is az összezördülés, vita, veszekedés alkalmait kerülje el, megtartóztassa magát a káromkodástól, hogy „tisztá lélekkel mehessen úrvacsorával élni“. Ha valaki valami okból a közösség iratlan erkölcsi szabályait megszegte, az olyan egyén rendszerint nem ment el úrvacsoravételre (Pipe, Rava, Ádámos), vagy ha valaki sokáig nem volt templomban első napján esetleg részt vett az ünnepi istentiszteleten, de úrvacsora osztás előtt kiment a templomból (Székelykál).

Húsvét közeledte fokozottabban érezteti hatását a hívek nagyheti, külsőségeiben is megnyilvánuló előkészületeiben. Ezek a lakóház, a porta és építményei, a környezet (élőké és holtaké) rendbetételét, megújítását és saját maguk „testi tisztálkodását“, gondozását célozzák. A cselekmények intenzitása általában az egyes közösségekben kialakult helyi szokásoktól függ, mert a helyi szokás nemcsak meghatároz, de hallgatóságosan számba is vesz, s aztán ítél, elmarasztal.

Ez a tavaszi külsőségeiben megnyilvánuló tisztálkodási szokás azonban az unitárius közösségekben nemcsak hagyomány-előírta és megkívánta formáság: „az ünnep ne kapjon hanyagul, mocskosan“, de ennek érzelmi, hitbéli töltete is van, a család ünnepi hangulatának biztosítását is célozza: „Ne legyen olyan szembeszökő tényező a portán, ami az életgondokat idézi és a lelket nem hagyja felszabadulni, ünnepelni (Székelyderzs).

A nagyheti teendőket a család tagjai részben nemek szerinti munkamegosztásban, részben közösen végzik. A házbelső és -külső felújítása, a nagytakarítás, a mosás, a ruhák tavaszi szellőztetése, az ünnepi ételfélék elkészítése és a sírhantok rendbetétele a nők gondja. A férfiak leginkább a gazdasági épületek külső és belső javítását, környezetük rendbe hozását, azok körül és a kertekben a tél folyamán felgyült szemét elégetését, a porta utcafelőli részén a kerítések megjavítását, a sáncok takarítását, az állatok gondozását, a halaszthatatlan tavaszi mezei munkákat végzik. Az udvar és a telek előtti utcarész megseprését leginkább a gyermekekre bizzák.

Minden nagyobb munkát nagypéntekig igyekeznek befejezni, hogy a nagyszombat csak közvetlen ünnepi előkészületekre maradjon.

A húsvét ünnepét előkészítő régebbi, nagy erőfeszítést és időt igénylő munka közül néhányat — különösen az asszonyokét illetően — a modernebb munkamódok könnyítően megváltoztatták.

Húsvét nagyhetén az „élők környezetének“ rendbetétele közben egyházközségeink népe többé-kevésbé gondol néhai szeretteinek sírhalmaira, azoknak környezetére, s ha az időjárás engedi, azokat megtakarítják, korai virágokkal beültetik. Ez a tevékenység fokozottabb azokban a falvakban, ahol a temető a templom körüli cinteremben vagy akörül, illetve annak közelében van, kifejezésre juttatva ezáltal az élőknek halottaik iránti kegyeletét, akiknek emlékét sírjuk gondozásával éltetik.

A húsvét nagyheti előkészületeknek volt néhány, a hét első napjaihoz kötött könnyebb teendője. Ilyenek: a kedvelt tejfölös lepény készítéséhez, hogy a tejföl idejében kéznél legyen, a tejet hétfőn le kellett tenni aludni; a nagypéntek legáltalánosabb böjtös ételeihez a különböző gyümölcsaszalványokat meg kellett főzni, hogy felhasználásukig cukrosodjanak (különösen cukorszúke idején); a húsvéti öntözéshez, amikor még nem járta a kölni víz, a kissolymosi és sok más helység édes-

anyái gyermekeiknek a hét első napjaiban „szagos vizet“ készítettek, hogy az ünnepre megérjen, egy üvegbe ibolyaszirmokat szórtak, arra bolti pálinkát öntöttek, nagyszombaton vagy első napján kicsi „kékítős“ üvegekbe öntötték és ronggyal lekötötték, használatkor a rongyot tüvel, árral átluggatták. Nagyajtán és a Nyárád mente néhány falujában a régmúltból örökölt szokás volt a pirostojásnak zöld búzaágyba tétele. S hogy ez az „ágy“ idejében elkészüljön, legkésőbb nagyhét hétfőjén mélyebb tálacskákba kerti földet tettek, abba búzát vagy árpát vetettek, s az, állandóan nedvesen és melegen tartva, hamar kicsírázott, kizöldült. Ebbe a zöld ágyba helyezve tették másodnapján az asztalra a pirostojásokat. Lehet, hogy valamikor valami analógiás termékenységvarázsló hiedelem kapcsolódott hozzá, de ma már ilyenre nem emlékeznek, pusztán ünnepi díszítménynek tekintik.

Az unitárius szemlélet szerint a nagyheti ünnepi készülődés külsőségeiben megnyilvánuló cselekményeinek egyikéhez sem fűződik mágiikus hiedelem.

NAGYCSÜTÖRTÖK

Az unitáriusok ezt a napot munkanapnak tekintik, folytatják a nagyhét első napjaiban megkezdett otthoni és mezei munkákat azokban a falvakban is, ahol katolikusokkal, ortodoxokkal együtt élnek. Szokásaikat nem vették át, e napon tartott szertartásaikon nem vesznek részt. Kivétel Désfalva, ahol a görögkatolikusok még a 20-as években az utolsó vacsorát szimbolizáló megemlékezésükre az unitárius és református szomszédaikat és komáikat meghívták.

A vegyes felekezeti falvak unitárius templomaiban — nem véve figyelembe a katolikus harangcsendet — reggel és este is harangoznak.

A húsvét közeledtének ünnepi hangulatát ott, ahol gyakorolják, az esti áhítatok jelentik. Sok templomban a szertartás végeztével a szószéket, a papiszéket fekete posztóval vagy fekete fátyollal leterítik, s azok ott maradnak nagypéntek estéig.

A háziasszonyok estefelé elkészítik vagy előkészítik a másnapi böjtös ételek egy részét.

A nagycsütörtöki naphoz kötöten egyetlen népi hiedelem bukkant fel a régi Udvarhely megyei Kissolymoson, amelynek asszonyai ősi szokás szerint e napon vetik a virágmagvakat, főképpen a violaféléket, hogy aztán virágjuk csokros legyen.

NAGYPÉNTEK

A Jézus halálára emlékeztető ünnep. Szertartásai ehhez kapcsolódnak. Az unitáriusok is gyásznappal tekintik, s az idő folytán kialakult helyi hagyományok nyomán megünneplik. A nagypénteki liturgia tartalma a megemlékezés, a hívek magatartásukban, viselkedésükben, külsőségeikben a nap jellegéhez alkalmazkodnak.

A nap megünnepelése általában mindenik unitárius vidéken hasonló módon történik. Van, ahol az ünnep egésznapos, amikor nagyobb munkát nem végeznek, mezőn, kertben nem dolgoznak; otthonaikban csak a legszükségesebb házi munkát, házkörüli teendőket végzik, hogy a nap mindkét templomozásán részt vehessenek. Vannak egyházközségek, ahol

csak „félnapot“ tartanak: délelőtt templomba mennek, délután mind a férfiak, mind a nők a soron levő munkájukat végzik: Firtosvára, Énlaka, Bencéd, Zsákod, Székelykál; Szabédon az időskorúak egész napos, a fiatalabbak csak félnapos ünnepet tartanak. Az aranyosszéki Várfalván egész nap dolgoznak a mezőn is, az estéli templomozásra azonban az idősebbek elmennek.

A nagypénteki istentisztelet tartása is az ünneplés módja szerint alakult: ahol az ünneplés egésznapos, ott délelőtt és délután is tartanak, ahol csak félnapos, ott csak délelőtt. Azokban az egyházközségekben, ahol nincs, aki a passiót énekelje, csak ünnepi istentisztelet van, prédikációval (pl. Csehétfalva, Bözöd, Karácsonyfalva, Nagyajta).

Az unitárius nagypénteki istentisztelet fő tartalmát a passióéneklés adja. Az ismert adatok szerint a régebbi időben minden egyházközségben szokás volt, legtöbbször a kántor énekelte. Az elmúlt rendszer iskolapolitikája miatt, amely 1948-tól a felekezeti iskolákat államosította, tanító nem maradhatott kántornak, s a tanítóképzőkből sem kerülhetett ki utánpótlás. Emiatt sok unitárius falusi gyülekezetben — ha a lelkész nem tudja énekelni — a szertartásnak ez a legjellemzőbb mozzanata megszűnt vagy megszűnőben van.

A passiót a helyi adottságok, lehetőségek szerint tehát vagy a kántor vagy a lelkész vagy mindketten megosztva énekl. Van ahol a kántor csak délelőtt egyvégtiben énekl el orgona vagy harmónium kísérettel, van ahol szószékből énekl, esetleg megosztva a lelkésszel, délelőtt a lelkész, délután a kántor. (Ravában az 1920-as években Sárosi József lelkész nagyapám és Péter József kántortanító e megosztással énekeltek.) Torockó híres régi kántortanítója id. Péterffy Gyula három részben énekelte, csütörtökön délután, pénteken délelőtt és délután. A Székelykeresztúr közelében levő Fiafalván — ahol kezdettől fogva az unitáriusoknak és a reformátusoknak közös a templomuk — a passió szövegét az unitárius kántor vagy délelőtt vagy délután énekl, aszerint hogy a felváltva használt templom a napnak melyik szakában melyik felekezeté.

Van ahol a passió éneklésére kórust tudnak szervezni, a gyülekezet tagjaiból szereplőket válogatnak, akik több évben is énekelnek (Homoródalmás, Jobbágyfalva). Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Árkoson, Siménfalván alkalmi, Brassóban, Torockón és Bölönben időleges kórusok működnek, s ahol van még jól képzett kántor — más egyházközségekben is.⁷ Figyelemreméltó kezdeményezéssel több egyházközségben a passiót magnószalagra vették, s így nagypénteken egynaposan több egyházközségben is lehet forgatni. A lelkészek tapasztalata szerint nagyban növeli a hívek érdeklődését, templomlátogatását.

A gyász külsőségeiben kifejezett jeleként az unitárius templomokban nagypénteken az úrasztalát, a szószéket, a papiszéket fekete terítőkkel borítják be már kora reggel. Néhol már a csütörtök esti áhítat után felterítik.

Az unitárius ember is a nap gyászjellegét általában figyelembe veszi, s vallási jelentőségének különböző szemlélete szerint fejezi ki ruházatban is. A gyászruha viselése nem általános, inkább csak azok veszik fel, akik templomba mennek, s otthonukba térve levetik. Bözöd és Szabéd idős asszonyai egész nap viselik a fekete ruhát. A korosabb asszonyok

⁷ A régi passió szövegét *ifj. Péterffy Gyula*, néhai kolozsvári teológiai zene-tanár átdolgozta, kórusok használatára alkalmassá tette.

rendszerint fekete ruhát, de legalább sötétet hordanak, s minden alkalommal fekete fejkendő viselnek. A fiatalabb asszonyok ruházata lehet világosabb is, de a fekete fejkendő általános. A lányoknak a régi időkben copfjaikba fekete szalagot — pántlikát — kellett fonniuk. A férfiak viselete is ünnepi jellegű, ha az idő kedvező, a fehér ingen csak fekete lájbi van, ha hűvös — fekete kabát. Siménfalván viszont nem szokás a fekete ruha, Szentábrahámon a templomban is munkaruhában mennek, a férfiak borotvátlanul (!) — talán értelmét veszített régi gyásmegnyilvánulás emlékeként.

A keresztény ünnepi étkezés mindig az ünnep tartalmi jellegéhez alkalmazkodik. Az unitárius hívek hitbéli felfogásuknak, vallásos érzületüknek megfelelően, valamint a helyi néphagyományok megszabta módján, hol szigorúbban, hol kevésbé szigorúan, de nagy általánosságban alkalmazkodnak a böjtnaphoz, amit Széplakon és Dicsőszentmártonban „hosszú nap“-nak neveznek, a legtöbb helyen viszont csak „böjtös nap“-nak, kifejezve ezzel enyhébb jellegét. A böjtölés bármilyen formáját azonban nem belső érzésből, vallásos meggyőződésből, lelki szükségletből, hanem csak szokásból gyakorolják: „Őseink is így tették“ (Énlaka).

A böjt megtartásának ideje, mértéke nagyon változatos, de tájegységek között nincsen meghatározó különbség. A Kisküküllő menti Ádámoson, a Nyárád menti Gálfalván, az udvarhelyszéki Énlakán vagy a párciumbéli Ravában is pl. a „vacsoracsillag“ csütörtök esti feljöveteletől a péntek esti újbóli megjelenéséig tart. Kökösön a délelőtti istentisztelet után kezdik, s este fejeződik be. A dicsőszentmártoniak „igazi“ böjtjén péntek délig semmit nem esznek. A mezőségi Szabédon reggeltől estig csak felnőttek és idős korúak böjtölnek, de a zsengebb korúakkal csak böjtös napot tartatnak, de ez utóbbi korcsoportbeliekkel általában, mindenütt csak ilyen mértékben böjtöltetnek. Désfalván a vallásosabbak egész nap böjtölnek. A Nyárád menti jobbágyfalviak egyesek este hat óráig, mások kilenc óráig böjtölnek. Az időkülönbség oka Jézus halála órájának az evangéliumokban eltérően jelzett ideje, amihez eme egyéni megítéléssel alkalmazkodnak. Korondon a böjt egész napos, és igen szigorú, a katolikusokkal az unitáriusok is böjtölnek. Így kívánja a helyi hagyomány, aki nem teszi — megbotránkozást vesz magára. Aranyosszék unitáriusságának böjtölése nem egyforma; Torockón reggeltől estig tart, a férfiak nem esznek, de szeszes italt fogyasztanak; Várfalván már jóval lazább volt a böjtölés, s ma is csak kevés idős ember tartja, de csak „böjtösen“. A marosszéki Székelykál unitárius lakossága nem tartja a böjtöt.

Az unitárius böjtös ételek skálája igazodik a böjtölés mértékéhez, de az egyes vidékek közt nincs lényegbeli eltérés, esetleg valamilyen táji adottság folytán jelenik meg egy-egy ott használt étel vagy ugyanazon étel más elnevezéssel. A Hargita fennsíkjának nyugati peremén és a Firtos-alja bükkerdős övezetének falvaiban a speciális népi ipari szerkezetekkel „ütött“ bükkmakkolajjal leöntött metélt nyers sóskáposzta kedvelt böjtös étel volt.

A legáltalánosabban fogyasztott böjtös ételek a különböző aszalt gyümölcsökből (szilva, alma, vadvakor, ribizli) készített főzetek, nevük vidékenként különbözők.

A nagypénteki böjtös ételek készítésének általános követelményét, a zsír és hús mellőzését az unitáriusok is általában betartják. A Nagyhomoród menti halastavak mellett fekvő Szentpál és a közelében levő Derzs

lakossága a hal — mivel hidegvérű — húsát fogyasztják. Az asztalgyümölcs készítményeken kívül leggyakrabban a főtt és sült krumplit hagyományával eszik, de kedvelt ételek a böjtös paszuly törve vagy csak eresztékesen készített levese, tojásnélküli laskafélék dióval, mákkal, lekvárral, esetleg káposztával; a puliszka is általános, hasonló mellévalókkal, jórészt mindenütt fogyasztják a kenyér mellett. Firtosváralján azonban, s régebben Szentábrahámon kenyeret nem esznek, illetve nem ettek, mert kovászos készítmény. Tejet is kevés helyen isznak, inkább a saját maguk szedte növények tea-főzete járja. Sokfelé fogyasztják még a hajalt főtt cukrozott kukoricát, Háromszék, Udvarhelyszék falvaiban. Egyedi ételféleség Torockón az aszalt ribizli leves, a „cibere“, Firtosváralján a csak sós vízzel gyúrt pogácsa, erről nagypénteket ott „pogácsa ünnep“-nek nevezték; Sepsikőröspatakon is hagyományos böjtös étel volt; Homoródalmáson zablisztból főzték a tej mellé az ízetlen kocsonyás kásafélét, a „kisz“-t; a bortermő Szentgerincén a „borcibere“ kedvelt leves volt.

Akinek böjtje csak a böjtös eledel fogyasztásából állott, a szokásos napi háromszori étkezési rendhez igazodott.

A böjt okozta éhségérzetet, hogy napközben csökkentsék, egész nap felnőttek és gyermekek patogatott kukoricát, „kakast“ rágicsáltak.

A húsvéti bárányt az unitáriusok legtöbb helyen nagypénteken vágják le. Vágásának idejét helyi szokás szabta meg. A bárány véret — valószínű katolikus hatásra — nem fogják fel, a földre csurgatják, kivéve Ádámot, Széplakot, Zsákodot.

Nagypéntekhez unitárius népünk kevés babonás cselekményt, hiedelmet fűz, legfennebb ott, ahol erős a katolikus hatás.

Énlakán máshol nem ismert régi nagypénteki szokás volt az ósdi gyutacos pisztolyokkal (alakjuk után „disznóláb“-nak nevezték) végrehajtott „durrotatás“. A délelőtti templomozásból kijövő legények a cinterem kerítése mellé állva ezekkel a csak fojtással töltött mordályokkal nagy puffogatást csaptak, amit a templomból kijövő gyülekezet nagy érdeklődéssel várt és fogadott. Eredeti értelmét vesztetten 1947-ig rendszeresen gyakorolták, amikor aztán hatósági rendeletre ezeket a mordályokat is be kellett szolgáltatni. Hogy valamilyen — talán még a reformáció előtti — feltámadási körmenet díszlövéseinek nagypéntekre tolódott szokásmaradványaként őrződött-e meg, vagy hajdani tatárjárás kori gonoszúzó célzatú lövöldözésnek emléke-e, ma már nem lehet megállapítani.⁸

Kenyeret nagypénteken csak Székelykálban, Nagyajtán, Homoród-szentmártonban sütöttek. A húsvéti tojást Nagymedeséren, Derzsben és Torockón e napon festik.

A nagypénteki búzavetés-kerülésnek az emléke csak a Nyikó menti Bencédben élt, ahol a kollektivizálásig gyakorolták.

NAGYSZOMBAT

Nagyszombat a nagyhét utolsó, „ünnep tövének“ nevezett napja, a húsvéti előkészületek elmaradt vagy csak e napon elvégzendő cselekményeivel. A háziasszonyok e napra lehetőleg minden házbeli teendőt igyekeznek elvégezni, hogy erre a napra csak az ünnepi ételeket elkészítő sütés-főzés maradjon. Kora reggeli első ténykedésük a dagasz-

⁸ Vö. Bálint S.: i.m. 277.

tás. A kenyeret, a sima és fonott kalácsot minden régi családnál kemencében sütötték, a kollektivizálás után egyre ritkábban, kényszerűségből a pékségek termékeit vették, legfennebb a diós, mákos kalácsok sütése történt a lerben, ma is itt sütik. Régebben szinte elmaradhatatlan kalácsféle volt a parázon süttött kürtöskalács, ma már leginkább kicsinyre zsugorodott alakját forró olajban sütik, mint a fánkot.

Az elsőnap i ünnepi ebéd fogásaihoz szükséges hús előkészítése, a tyúkok levágása s a tyúkhúsleves főzése az asszonyok dolga. Ahol húsvétra töltött káposztát is főznek, anyagát összerakják, s főni teszik. A másodnap i ünnepi ételek készítéséhez szükséges bárányhúst a férfiak teszik a konyha asztalára. Küküllődombon a major a júhsereget e nap o behajtja a faluba, hogy a gazdák választhassák ki a levágni való bárányt.

A férfiak és a gyermekek dolga a szombat esti utcaseprés, de csak az utcaszélesség feléig, a túlsó fele a szemben levő szomszéd dolga, aki restellné, ha nem ő végezné el.

Azokban a falvakban, ahol a legények húsvét hajnalára a lányoknak „virágot“, „csóvát“ tesznek, a szükséges fenyőágot megszerzik és fel is díszítik (Marosszéken, a Kisküküllő menti falvakban).

A sokféle teendő végzése közben, amikor megszólalnak a másnap i ünnepre figyelmeztető harangok, s egyúttal vecsernyére hívnak, aki csak teheti, de különösen az idősebbje, igyekszik részt venni az esti áhitaton. Több helyt az ünnepvárás hangulatát a harangozás mikéntje is jelzi mindkét harangnak az összehúzásával, megkülönböztetve ez ünnep tóvi napot a nagyhét többi napjától, amikor csak egy harangot szólaltatnak meg.

Nagyszombaton délután vagy estefelé viszik el a lelkészi lakra a húsvéti úrvacsorához felajánlott jegyeket, a kenyeret és bort, s mások azt az összeget, amit úrvacsoramegváltás címen ajánlanak fel.

Mindenik unitárius vidéken van néhány falu, ahol nagyszombaton este festik meg a húsvéti tojást (Magyarország, Szabéd, Kissolyos, Rava, Homoródalmás, Sepsikőröspatak), anyák lányakkal, Árkos azonban kivétel: a család korosabb asszonyai festik, a lányoknak tiltva van!

Nagyszombathoz kötődő kultikus hiedelem csak Korondon van: délben, amikor a katolikus templomnak tornyában a csütörtökön délben elhallgatott harangok újból megszólalnak, a gyümölcsfákat az unitáriusok is jól megrázzák, hogy szép gyümölcsöt teremjenek.

Nagyszombaton este ünnepi táncot nem tartanak, tisztálkodnak, előkészítik másnapra az ünnepi ruhát.

HUSVÉT

A húsvét mind belső tartalmában, mind külső megnyilatkozásaiban ünnepeink sorában első helyen áll. Lehetőleg mindenki igyekszik részt venni az évnek ezen az első nagy egyházi ünnepén. Első napját az úrvacsora szelleme és hangulata tölti be. A templomaink ilyenkor megtelnek, a másol élők is, ha tehetik, erre az alkalomra hazatérnek, hogy szülőfalujuk templomában élhessenek úrvacsorával.⁹

⁹ A diktatúra éveiben, főképpen városon, nemcsak elsőnapján volt úrvacsoraosztás, hanem másodnapján délelőtt is, hogy a különböző váltásokban dolgozó híveknek legyen alkalmuk úrvacsora-vételre. A jelenben is így gyakorolják.

Ahol és akik komolyan készültek erre az alkalomra, az úrvacsora jegyeinek vétele előtt semmit sem esznek, nem isznak. Ezt a szokást Rava, Pipe, Küküllőszéplak, Szőkefalva, Dicsőszentmárton, Ádámos, Szentábrahám unitárius hívei ma is megtartják. Erre a szokásra csak annyi magyarázatot adnak: „Így tanultuk a régiektől!”

A régebbi időkben többfelé szokásban volt, hogy úrvacsora vétele után hazatérve elővették a Bibliát, s a prédikáció textusát kikeresve újra elolvasták. Ravában ezt a szokást még most is tartják, itt a család valamelyik idősebb tagja hangosan olvassa fel a templomban hallott textust. S ahol az utódok vallásos nevelésére is gondot fordítanak, az ünnepi ebédhez üléskor, annak megkezdése előtt a gyermekek mondják el az asztali imát: „Jó Istenünk, ki ételt adsz nekünk, / Kérünk, áldd meg a mi eledelünk! / Akik szerzik a mi kenyerünket, / Tartsd meg édes szüleinket! Ámen.“

A húsvét bensőséges hangulata kihat az egy helységben élő unitáriusok és más felekezetűek kapcsolatára. Abban az évben, amikor a húsvét nem esik egybe, kölcsönösen mindenik a maga húsvétjának délutánjára meghívja szomszédait, ismerőseit egy pohár borra. A gyermekekre is gondolnak, kalácsot, pirostojást, édességet adnak nekik.

Énlakán, Pipén a pirostojást első napjának délutánján, a délutáni templomozás után festik. Táncot első napján nem tartanak, reggel korán azonban, ahol muzsikus cigányok élnek, „megtisztelik“ azokat a családokat, ahol a kaput nyitva találják.

HÚSVÉTI NÉPSZOKÁSOK

„Jézus élete alakulásához, körülményeihez sokféle rítus, legenda, mítosz és tradíció fűződik, amelyeket a kereszténység nagy családjának tagjai híven megőriztek, ápoltak, gondoztak, s a különböző szokásokban fenntartottak és ezek, mint hagyományok szállnak tovább nemzedékről nemzedékre.”¹⁰ Ilyenek a tavaszi, illetve húsvéti ünnepkör színes szokásai is, amelyeknek sok eleme ugyan egyházi eredetű, de sem a dogmához, sem a vallásos szertartásokhoz nem tartoznak, s amelyeket unitárius népünk is szívesen gyakorol. Ezek: a húsvéti *határkerülés*, a *didergés*, az öntözéssel kapcsolatos *virágtétel*, maga az *öntözés* és a piros-, illetve *húsvéti tojás adása*.

A *határkerülés* szokása ősi soron a tavaszi napfordulóhoz kapcsolódó mágikus-kultikus tartalmú sokféle cselekményben nyilvánult meg. Célja a zsendülő búzavetés megóvása, a föld termékenységének, a bő termésnek a biztosítása volt. A mágikus cselekmények közül többet a középkori egyház saját szertartásai közé olvasztott be. A szokás a reformációig az egész Európa katolikusok és ortodoxok által lakott területeiben általános volt, de a Székelyföld közép-nyárádmenti falvaiban az unitáriusok a II. világháborút követő kollektivizálásig gyakorolták.

A határkerülés szokása, megszervezése, lefolyása eléggé ismert. Általában hasonló módon zajlott le mindenütt, csak főszereplőinek elnevezése, száma esetleg különbözött. A megszervezésére húsvét szombatján este került sor: a falu középkorú és ifjabb férfiai, a már konfirmált legényei összegyűltek a kijelölt helyen (piac, templom), s ott megválasz-

¹⁰ Faluvégi Áron: *A pirostojás*. = Unitárius Közlöny, Kolozsvár, 1907. 64—66.

tották a határkerülés „előljáróságát“. Szentgericén bírót, jegyzőt, két esküdtet és a „szaglászót“ (aki a levegő tisztaságát megrontókat figyelte, s jelentette a bírónak büntetésre)¹¹, Szentlászlón papot, bírót, ítélőmestert választottak; Jobbágyfalván az előljáróság fölé még egy királyt tettek, a falu tekintélyes emberei közül választva, akinek joga volt az ítélőbíró határozatait megváltoztatni. A király feladata volt húsvét másodnapján a határkerülésben részt vettekkel a falu lakóinak felköszöntése az öntözés alkalmával. A főszereplők megválasztása után egyházi énekeket énekelve indultak el, s járták be nagyszombat éjjelén a búzahatárt, s megállva imával fordultak a gondviselő Istenhez határuknak, vetésüknek a pusztítástól való megóvását kérve.

A határjárás — kultikus vonása mellett — azzal a cselekményével, amellyel a konfirmált ifjakat a határdomboknál „megcsapták“, középkori jogi gyakorlatot őrzött meg: az örökölt vagy kapott birtokok határainak emlékezetben tartását ilyen módon rögzítették. A megcsapás később legényavató cselekmény is jelentett.¹²

A határkerülést a Nyárad mentén kívül más vidéken alig gyakorolták, és nem húsvét nagyszombatjának éjjelén. A nyikómenti Bencéd unitárius népe egy nappal korábban, nagypénteken került meg a búzahatárt. A Párciumban levő Pipe, ugyancsak egészében unitárius lakossága — részben még a tavaszi ünnepkörhöz számítható — áldozócsütörtökön végezte. Egyetlen olyan, csak unitárius szervezésű határkerülés volt, amelyben mindkét nembeli konfirmált ifjúság, legények és lányok vettek részt, rajtuk kívül más, ún. „belső ember“ (pap, kántor) és házas ember abban nem vehetett részt. Régebben katonaviselt legények vezették a csoportot, később ezeket felváltotta a két-két csősz, akik párosan, elől és hátul állva vigyáztak a rendre, fontos szabály volt, hogy a csoportból nem maradhatott el senki, ha valaki mégis elmaradt, azt később a szülőknek jelentették, s az rótták ki rá a büntetést. A megbeszélten helyen összegyűlt ifjúság a két templomozás közt járta be a búzahatárt. Egy-egy búzatablánál megállottak, egyházi énekeket énekeltek (Jó Ur isten tekints hozzám, Áldjad én lelkem az Urat és áldozócsütörtöki énekeket). Menet közben, „fele útjánál“, megállottak, s pihenőjük alatt az egyházi énekeken kívül világiakat is énekeltek. Minden idők határkerülése a Szőlőtetőn a 90. zsoltár éneklésével ért véget. A falu népe régebben a kapuk előtti kispadokon ülve várta, hogy mikor hangzik fel a „búzakerülő“ ifjak éneke. Úgy érezték: búzájuk meg van áldva. A háború után, 1956-ig, a hívek a falu végére gyűlve várták az ifjakat, megérkeztek után a lelkész imádkozott, s együttesen egyházi énekeket énekeltek. Mindkét fogadási mód után a várakozók és az ifjak mindannyian elmentek a délutáni áhítatra.

A *didergés* szintén a közép Nyárad mente húsvéti népszokásai közé tartozik. Régi helyi szokás, ma nincs gyakorlatban, de a 30-as években Szentgerice unitárius és református népe még együtt gyakorolta.¹³ Néhány fiatalember csoportba szerveződve első napján éjfél tájban, élükön egy „tréfacsináló“-val, elindultak „dideregni“. Többek közt előszeretettel

¹¹ Molnár István: *Húsvéti szokások Szentgericén*. Maros megye. = Székelység, IX. évf. Székelyudvarhely, 1939. 27—28.

¹² Vö. Barabás László: *Húsvéti népszokásaink*. = Népújság, Marosvásárhely, 1990. ápr. 14. sz.

¹³ Vö. Molnár István: *Didergés*. = Székelység, Székelyudvarhely, 1937. évf. 20.

keresték fel a fiatal házások otthonait. A kiszemelt családok házainak tornáczra nyíló ajtóját keresztbe tett karóval kikötötték, hogy a bentlévők ne tudjanak kijönni, majd az ablak alá állva a fázó ember reszkető hangját utánozva az illető családban meglevő vagy várható eseményeket (a „gőlya kelepelése“ vagy házasulandó szándék, leánykérés), de a ház lakóinak rossz vagy jó tetteit, esetleg erkölcsi botlásait is „kidideregték“, viccesen világgá kiáltották. Az is volt a tulajdonképpeni célja ennek a szokásnak, hogy megtréfálják egymást ünnep fejében. Megharagudni ezért nem volt szabad! Mindaddig dideregték, amíg vagy pirostojást kaptak vagy a viccet viccel fizetve vissza a didergők nyakába a padlásról egy veder vizet zúdítottak.

Virágozás, a húsvét ünnepének — azokban a falvakban, ahol szokásos — legszebb, legszínesebb külsőségeiben megnyilvánuló kifejezése a többféle elnevezésű díszített vagy anélküli fenyőágtétel szokása: Szentgericén, Nyárádgálfalván „fenyőágazás“, „elcsóválás“, Bözödön „húsvéti fenyő“, Ravában „csóva“, Korondon, Magyarzsákodon „húsvétfá“, Székelykálban „locsológ“ (utalva az öntözéssel kapcsolatos szerepére).

Ezeket a díszítményeket rendszerint a húsvét első napjára virradó éjszaka teszik, szegzik fel a lányos házak kapujára, tornáczaira, Szemet gyönyörködtető ilyenkor az ünnepi díszbe öltözött utca képe a színes papírszalagokkal, a felfüggesztett kifűjt tojánhéjakkal, virágokkal ékesített fenyőágaival. Idegen is láthatja, melyek a lányos házak, de azt is, hogy hol laknak a legszebbek, legkedveltebbek, mert ott több ilyen díszítmény virít.

A húsvéti virágtétel szokása nem általános, azokban a falvakban alakult ki, ahol a határjárás és az azt követő hajnalozás megvan. Fő területe Maroszzék, a Nyárád felső, katolikus lakosságú vidékén és a Közép-Nyárád mente főképpen unitárius—református falvaiban. E tájegységtől keletre a Kis Küküllő felső vidékén fekvő református falvakon kívül unitáriusoknál meglevő szokásként csak a régi Udvarhely megye nyugati felében fekvő Ravában, Bözödön és amíg „élő falu“ volt, Bözöd-újfaluban, valamint az unitárius-katolikus Korondon, volt, illetve van szokásban. Ezek a virágtételek a „határfalui“, sem az ezektől keletre fekvő udvarhelyszéki, sem a háromszéki, de az aranyosszéki unitárius vagy vegyes felekezeti falvakban nincs szokásban. Aranyosszéken Torockó az egyedüli, ahol a régebbi időben húsvétkor zöldágot tettek. A háromszéki Árkoson is úgy tudják, hogy valamikor húsvétra tettek, de a szokás már rég áttevődött május elsejére. A zöldágtételt csak Ravában ismétlik meg, húsvétkor és május 1-én is szokásos.

A Székelyföld többi vidékén május elseje a zöldágtevés, csóválás napja. A természet tavaszi újjászületésének szép jelképeként tevődnek, kifejezve ezzel a gesztussal a zöldágot tevők megújító jókívánságait. A mezőségi Szabédon a fiatalok kedveseiknek pünkösdkor állítják a zöldágot.

A virágozásnak kétféle módja van: legáltalánosabb az egyéni állítás-tevés, ritkább a csoportos-társas módja. Az egyéni virágtételnél — a virág elkészítését és alakját tekintve — általában egységes, ki-ki a maga virágját készíti el, és maga helyezi el a lányos házaknál. A formáját azonban korcsoportbeli különbség határozza meg: Szentgericén például a kicsi fiúké (kb. 12 éves korig) mintegy 60x60 cm-es négyzetes fakeret, s erre illesztik rá a szokásos díszítményeket; a konfirmált fiúké fenyőtető (a fenyőfa csúcsa) a szokásos hasonló díszítményekkel; a nagy-

legényeké leginkább a fenyőfának szép oldalágai, de a komoly udvarló — ha teheti — egész fenyőt állít kedvese házának udvarára, az ajtó elé beásva.

A társas virágzásra Nyáradgálfalva fiatalsága ad példát. Egész nagyhéten tartó cselekménysorozat készíti elő. Megszervezője az ötvenes évekig mindig a lelkész volt. Legényeknek és lányoknak egyaránt szerepük van benne. A legények választottai virágvasárnapján elmennek Vármezőbe, Szovátára és megvásárolják a szükséges fenyőt, annyi „tetőt“ ahány kicsi és nagylány van a faluban, s ezenkívül sok szép oldalágot. Ezt a famennyiséget nagypénteken délután hazaszállítják, a „tetőket“ egy udvaron „felverik“, külön-külön földbe ásva felállítják. A lányok a már előre kiosztott színes papírokból csíkokat, mintákat vágnak, felfüggesztésükhöz cérnát kötnek rá, s szombaton délután elviszik ahhoz a házhoz, amelynek udvarán a „tetők“ fel vannak állítva, ott aztán a lányok a fiúkkal együtt azokat feldíszítik. Este 10 óra körül a legények megkezdik a tetők széthordását, felszegezve azokat a lányos házak kapujára, tornácára. Ha valamelyik legény a kedvesének nagyobb, díszesebb fát akar állítani, azt megvásárolja, külön még feldíszíti, s maga viszi el a leányos házhoz, s szegzi fel a kapufélfára. Egész éjszaka őrzi vagy őrizteti, nehogy valaki ellopja, és másnak tegye fel.

A *pirostojás* a húsvéti öntöző népszokásnak legfontosabb kísérője. Jelképiségét az unitárius Faluvégi Áron a század elején így határozta meg: „A szárnyas állatok fajfenntartásának (...) kis tárháza, a tojás életerőt és az ébredező élet fenntartására szükséges tápláló anyagot rejt magában. Jelképileg tehát az új életrekelést, a feltámadást akarja kifejezni. Amint a tojásból a benne levő életerő folytán kedvező körülmények közt új élet keletkezik — úgy támadt fel Jézus is a sírjából halhatatlan lelkének erejénél fogva. A húsvéti pirostojás a feltámadás jelképe. De miért piros? Azért mert a piros az örömet fejezi ki, vagyis örvendetesen emlékezünk a Jézus feltámadására. Ez volna az értelme és magyarázata, általában, a pirostojásnak. A húsvéti tojásnak *piros* színe a Jézusnak kiontott vérével ábrázolja.¹⁴

A hajdani keresztény szimbolikában kialakult tartalma nagyon megváltozott, elhalványult, elnépiesedett, ma már csak ajándék, az öntözés ára, de sok esetben érzelmi kapcsolatokat is kifejez.

Festés mindenütt szokásban van, de az eredeti színtől eltérően sokféle változatban (sárga, lila, zöld, kék, barna), virágozzák lapimintásra, márványozzák (többszínű festékbe mártva), s ahol hagyománya van, mintázzák, „írják“. Festésének ideje általában nagyszombattól húsvét másnapjának reggeléig tart.

A tojás ajándékozásának ideje általában az öntözés alkalmával van. A gyemekek mindenütt kapnak, aszerint, hogy milyen kapcsolatban állanak a megöntözöttekkel; a serdülő korúak is szívesen elfogadják, de a legények legtöbbje már csak akkor fogadja el, ha egyenesen az ő számára névvel, emlékszavakkal készült.

A keresztények keresztgyermeküknek külön alkalommal csak két unitárius faluban ajándékoznak húsvéti tojást: Ravában húsvét másodnapján a délelőtti istentisztelet után, a templom előtt, Szabédon viszont a délutáni templomozás után személyesen viszik el keresztgyermekükhöz. Ha valaki húsvétkor nem tudta e keresztanyai kötelességét teljesíteni, az „kicsi húsvétkor“ (a csonkahét utáni első vasárnap) pótolta.

¹⁴ Faluvégi Áron: i.m. 65.

Néhány helységben a csordapásztoroknak, pakulároknak is ajándékoznak húsvéti tojást, kalácsot, lepényt. Szőkefalván, Széplakon, Ádámoson, Pipén, de csak másodnapján kora reggel.

A román—magyar vegyes lakosságú és felekezetű falvakban (Küküllőszéplak, Ádámos, Désfalva, Szőkefalva) régi szokás, hogy azokban az években, amikor a húsvét nem esik egyidőben, ki-ki ünnepe másodnapján szomszédai, jó ismerőse gyermekeit kölcsönösen megajándékozta húsvéti tojással.

A gyermekek s néhol a legények is a húsvéti tojással leginkább ügyeskedő versengésként, s nem nyereszkezésért, különböző játékokat üznek. Legáltalánosabb a tojások összeütése, amit az unitáriusok által is lakott vidékeken *türkölésnek*, *türközésnek*, *csakkozásnak* (Küküllőszéplak), *nyerős csakkozásnak*, *ütésnek*, *nyerősdinek* neveznek. Homoródszentpálon humoros-virtuosus játék a *tojásnyelés*, ki tud minél rövidebb idő alatt egymás után minél több egészben szájba vett és alig megrágott tojást lenyelni. A kísérletezés a tikkadozás miatt nagy derűtséget kelt, vígaszdija bor, amit közösen fogyasztanak el.

Húsvéti öntözés a húsvéti ünnepkör népi szokásaiból kiemelkedik a másodnapi öntözés, ami vidékenként egyszerűbb vagy színesebb formában nyilvánul meg. Mozzanataiban leggazdagabb a Nyíki mente unitárius falvaiban, ahol a társas cselekményű öntözéses hajnalozás volt szokásban. Legszebb, legteljesebb változatát az ötvenes évek végén még sikerült rögzítenünk a tordátfalvi zászlós hajnalozó-öntöző szokásban.¹⁵ Az itt gyakorolt öntözési forma a megszervezésétől a befejezéséig olyan bővített társas cselekményfolyamat, amely a népi színjáték minden jellemző jegyét magán viseli, s így a népi ünnepi játékok színjátékszerű hagyománycsoportjába illeszthető be.¹⁶ Lejátszásának egyebütt is többé-kevésbé hasonló általános mozzanatai mellett a négy zászló „felkészítése“ (a lányok első napján délután társas cselekménnyel végzik), és a zászlóknak a meglátogatott családban a házigazda megtisztelését célzó dekorációs szerepe emeli ki ugyanezen vidék többi helységeinek szokásaiból. Az általánosan gyakorolt részecselekményeket: az éjfélkor megkezdett felvonulás zeneszóval, a bekérezkedés, az engedély megadása, a beköszöntő legény verses üdvözlője, az öntözés, a kínálás, a tánc, a búcsúzó vers, az ajándékok összegyűjtése és a házigazda köszönete képezik.

Szépek, változatos tartalmúak a beköszöntő, az azt követő ráfelelő versek (Énlaka) és az elbúcsúzó versek, amelyeknek bevezető szakaszai vallásos érzelmeket fejeznek ki, szólnak a húsvét jelentőségéről, a feltámadásról, a tavasz szépségéről, dicséretéről, esetleg a szülőföld szeretetéről, majd a jövetel céljának, a „virágszál“ megötözésének bejelentésével végződnek. A verseket rendszerint a falvak költői lelkületű földművesei, esetleg kántorok, lelkészek írták, s a szebbek generációkról generációkra öröklődnek.

¹⁵ Molnár István: *Húsvéti zászlós hajnalozó-öntöző Tordátfalván*. KerMagv. 94 (1988) 92—99. — Kézirat gyanánt *Zászlós hajnalozó-öntöző húsvéti népi játék Tordátfalván*. = Néprajzi Közlemények Bp. 1962. VII. 1. 3—17.

¹⁶ Vö. Dégh Linda: *A magyar népi színjáték kutatása*. Bp. 1947. 25—26. („ősi szállományból tevődik össze“, „ünnephez kapcsolódik“, „a játék színtere nincs egy helyhez kötve“, „nem is történik egy helyen“, „a játék egy nap alatt többször ismétlődik“, s ez az eseményfázisok szerint „színterét változtatja“, „játsszók és nézők között nincs különbség“, a táncba való bekapcsolódásukkal „a nézők is szereplő személyek“.

A Nyikó menti hajnalozásban a besorozott legények és a konfirmált ifjak együttesen vettek részt, utóbbiak csak másodlagos kiegészítő szerepet kaptak. A katonaviselt, még meg nem házasodott öreg legények csak csoporton kívül, egyénileg öntözhetek.

A vidék falvaiban az öntözési ceremóniának van egy mindig nagy érdeklődéssel követett sajátos, más tájakon nem szokásos kötekedő része: a házigazda az öntözésre csak az általa feltett találós kérdések megfejtése után „hajlandó“ engedélyt adni. A találós kérdések közt vannak bibliai leírásokkal kapcsolatosak és profán tartalmúak is.¹⁷

A Nyárád középső vidékén levő, unitáriusok által is lakott falvaink népének nappal, másodnapján szokásos öntözésben szintén megvan a színjátékszerűség, de Nyárádgálfalván bővítetten, utcai cselekménnyel is kiegészül; ennek főszereplője a „hamubucskás“ (maszkura öltözetben, fején pléhfazék sisakkal, álarccal), kelléke egy botra kötött hammas tarisznya, ezzel riogatja az öntöző csoportot, kísérő gyerekeket, vagy vele követnek el kacagtató jeleneteket, bosszantják, csúfolják: „Hamubucskás, hamubucskás, kell-e neked kotlós tojás?“ — skandalálással. A háznál öntözési ceremónia megtörténte után a kínálkozások megmaradt hort a „lúd“-ba (korsóba) öntik, elfogadják az ajándékba adott nyerstojást, szalonnát, s amikor az öntözést mindenütt befejezik — egy előre megszervezett háznál — azokból közös rántottázást rendeznek. A természetbeni ajándékok mellett minden családnál pénzt adnak, a tett virág értékének megfelelően. Jobbágyfalván is az öntözők csoportjának (akik a határkerülést végezték, előjárók és résztvevők) másodnap utcai felvonulásában szintén megvan a bővített színjátékszerűség, itt azonban nem egy, hanem két színesítő figurával, akiket „hamubotosok“-nak neveznek.¹⁸ A felvonulás rendjére a király, a bíró és a csapómeister vigyáznak. A menet élén a zenészek haladnak. Amikor a csoport beérkezik a házhoz, a zene elhallgat, az előjárók és csak 2—3 érdekeltbb résztvevő lépnek be a szobába, a király elmondja a köszöntőt, majd ő és azok, akik a sorakerülés rendjében kíséretében voltak nemcsak a nőket, hanem a férfiakat is most kölnivízzel, a régebbi időben viszont egy magukkal hordozott vederbe, amelyben „Jordánból merített víz van“ fenyőágot mártottak, és azzal öntözték meg a ház lakóit. Az öntözés befejezte után itt is a gyűjtött tojásból, szalonnából az esti bálkor egy nagy tálban rán-

¹⁷ *Tordátfalván:* Jézus Krisztust amikor felfeszítették s meghalt, mi történt? — A templom kárpitja hasadt meg. — Mikor Isten megteremtette a Paradicsom kertet s abban Ádámot és Évát, ki ütötte fel az első karót? — Az ütötte fel, aki az utolsót. — *Székelyszentmihályon:* Melyik a legkedveltebb, legkellemesebb és legszebb női név, amelyik sok örömet hoz maga után? — BOR-BÁLA. — Hol létezik a „karafina fa“? Adatközlő szerint a eketaliga ágának az orrára belevéset, kerékfalhoz hasonló szerkezeti rész, amelynek a két végén két bütyök áll, ennél fogva lehetett szabályozni az ekét, hogy meredekebb hegyoldalokon is szántani lehessen. *Bencédben:* A lónak a farkát miért kötik fel? — Mert ő saját magának nem tudja felkötni. — Minden városban van, csak Enyeden nincs, egy veréb hordozza, hat ökör nem bírja. — A „V“ betű. — Hosszabban tartó kötekedéskor a gazda az ajtón belül kezében valamilyen tárgyat tart (seprűt, fejszét, fazakat, stb.) s a kint levők „Találjátok ki, mit tartok a kezemben?“ kérdésre, addig sorolják, amíg eltalálják.

¹⁸ A „hamubotos“ a Firtos környéki falvakban is ismert figura, de szerepe csak a téli ünnepkör játékainál volt „fársángkor“.

tottát készítenek, s azt a résztvevők és a meghívottak közösen fogyasztják el. A meglátogatott házaknál rendszerint pénzt is adnak az öntözőknek, a zenészek díjának pótlására.

A színjátékszerű szokásokkal színesebbé, ünnepélyesebbé tett öntözés a Homoródok mentén, a Kis-Küküllő tárgyalt vidékén, Háromszéken, Aranyosszéken lakó unitáriusok körében nem szokásos. Ez is, miként a virágzás, illetve zöldágtétel, a Székelyföld délkeletre fekvő falvaiban egyszerűsödött, színtelenebb mind külsőségeiben, mind belső tartalmában. Hiányoznak a szereplők, felnőttek köszöntő versei, ilyeneket csak a gyermekek mondanak, a felnőttek csak rövid prózában fejezik ki látogatásuk célját és jókívánságaikat.

A húsvét másodnapji öntözés vízzel történt, ennek emléke minden vidéken él. Volt ahol vederből, dézsából öntözték meg a leányt, volt ahol belemerítették az itató vályúba, de voltak enyhébb módjai is, pl. a már említett jobbágyfalvi öntözéskor csak vízbe merített fenyőággal fröcskölték le a leányt, vagy más falvakban, ha az időjárás zord, hűvös volt, legfennebb egy csésze víz rálocsolásával mentették meg a „rózsa-szálat“ az elhervadástól.

Tájegységeink falvaiban a húsvéti ünnepkörhöz kapcsolódó népi szokásoknak még sokféle változata élt vagy él maradványaiban. Ezek közül ez alkalommal, ha csak főbb vonásaiban is érintve, meg kell emlékeznünk arról a Firtos alatti Énlakán gyakorolt bővített összefüggő cselekménysorozatról, amelynek mozzanatai a falu társadalmában családalapításra érett fiatalok párválasztásának finom árnyalatú jelképrendszerét is jelentette. A cselekményfolyamat szakaszai az alábbiak voltak:

— virágvasárnapján a legény tájékozódása az öntözés fogadásáról, illetve annak lehetőségéről,

— nagyhéten a lány megvásárolta kiválasztottjának a színpompás csináltvirág bokrétát (későbbi időben élő virág bokrétát készített).

— öntözéskor ezt a kiválasztott legény kalapjára varrta, titokban, hogy a többiek ne lássák;

— a legény bokrétás kalapját a templomban a legénykarzat könyöklőjére „szemlére“ tette.

A következő mozzanatok a virágtétel viszonzásából állottak:

— az ünnepi táncban a virágtevő lányt gyakran kellett táncoltatni;

— a legény az ünnep utáni etédi vásáron a lánynak néhány méter színes selyem pántlikát vásárolt, amit egy esti vizitában átadott a lánynak, ha az elfogadása biztató volt, s az érzelem húsvét óta nem változott, a lány az ajándékozást követő vasárnap a templomban a hajába font szalaggal jelent meg;

— május elsején a lánynak zöldágot kellett állítani.

Mindezeket a mozzanatokot követte aztán a kötelezettségek legfontosabbika: pünkösdi szombatjának éjszakáján a nagyon ritka, s emiatt nagyon nehezen megszerezhető *erdei papucsvirágnak* (*Phragmapodilum caudatum*) egy-két szálát egy pohár vízben el kellett helyezni a lány ablakában (de őrizni is kellett, nehogy másvalaki elvigye). Másnap a lány ezzel a kezében tartott csodás szépségű és illatú virággal ment a templomba, szemérmesen jelezve ezzel közösségének a párválasztási helyzetének alakulását. Ha megtörtént, hogy valamelyik lány nem kapott papucsvirágot, szégyenletében nem ment templomba.

A bokrétatevés és az azt követő viszonzásoknak folyamatában a párok egymáshoz közelebb kerültek, egymás iránti érzelmüket a falu tár-

sadalmi életében kialakult és elfogadott hagyományos jelekkel juttatták kifejezésre, s mindez a legtöbb esetben alapjait képezte a későbbi, végleges párkapcsolatnak.

A fentiekben megkíséreltem az erdélyi unitárius népünknek húsvéti ünnepkörben gyakorolt szokásairól áttekintő képet adni. A húsvétot váró és köszöntő szokásai közt kevés az olyan, amelynek elkülönülő felekezeti jellege lenne. Valamennyi gyakorolt szokás tartalmi kapcsolódásaival a keresztény hitvilág talajába ágyazódik.

ADORJÁNI RUDOLF

(közlő)

A KERESZTÚRKÖRI EGYHÁZKÖZSÉGEK VAGYONLELTÁRA A XVIII. SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBÓL*

V. KÖZLEMÉNY

Két Kedei Filialis Ecclesiak. (151—159)

Anno 1733 Die 30ma Novembris. Visitatio celebratvan a' Kedei Filialis Ecclesiában¹, talaltattak Illyen Bonumai²;

Vagyon a' két Kede között való hegyen, a' két³ Kedei Unitaria Ecclesiaknak közös egy fa Temploma, körülötte a' Czinterem igen rongjosan talaltatott. A' Czinterem ajtón belől Nap keletre egy fából való Harangláb; mellyben vagjon egj Harang közös a' két Kedei Unitaria Ecclesiával. Vagyon ilyen irás rajta: *Isten dütsőségére a' Kedei Unit[aria] Eccl[esi]a öntette Fekete János idejében. 1723.*

Vagyon a' Kis Kedei Filianak, Kis Kede Falu között egj ágason, különös egy Harangotskája; ilyen irás van rajta: *In Jesu ispes mea.*⁴

Vagjon Nagj Kedei Filialis Ecclesianak különösen egj ágason egj kis Harangja, mellyen semmi irás nintsen.

Vagjon a' Templomban a' Praedicalló Széken egj uj Székely Szőnyeg; A' Pulpituson két gjolts Kendő; egyiknek két vege fejtővel öltött; a másiknak a' két vege csipkés.

A szöveget gondozta és dr. Molnár István anyagának felhasználásával a jegyzeteket összeállította dr. Gaal György. A textiliák, felszerelési tárgyak, pénz- és mértekegységek magyarázata az 1. közleményben található.

¹ Az 1773. esztendő november havának 30. napján vizitáció tartatván a kedei leányegyházközségekben...

² javai

³ Kiskede és Nagykede

⁴ Jézusban a reménységem. (Ispe = spes)